

Kilátás az Arabs Szürkéből

1.

A kezdő újságíró Krúdy alteregóját, Józsiás urat szerelme a Régi Arabs Szürkéhez címzett vendéglőben várja, és közben tekintete elidőzik a halottszállító kocsisokon, akik ide térnek be iddogálni, öngyilkosok tetemével terhes kocsijaikat megállítva. A szerelmespár egyetlen helybéli ismerőse egy temetkezési vállalkozó segédje, aki haldoklókról, halottakról beszél nekik. Egy ízben meghívja őket egy hullaházba. Az úton a fiatal író megkérdi a halálmadarat, tudja-e titkát, hogyan lehetne megszökni a halál elől? A hosszú hullaházi séta végén pedig iszonyodva pillantja meg egyik hűtlenül elhagyott szerelmét, aki öngyilkos lett. Józsiás a büntudattól összeroppan.

Az 1922-ben írott *Hét bagoly* egy fejezetét idéztük fel. A szerelem társaságában, de legalábbis közelében felbukkanó öngyilkos halál motívuma az író korábbi regényeiből és több Szindbád-történetből is jól ismert. Már az 1906-ban megjelent *Podolini kísértet* egyik férfialakját a hősnő beszéli rá öngyilkosságra. Rezeda és a Madame szerelmi bánatukban egymást múlják felül öngyilkossági kísérleteik leírásában (*A vörös postakocsi*, 1913). Az Álmos család „minden férfitagja önkezé-vel vetett véget életének”, „körülbelül száz esztendeje (...) ünnepélyesen, megfontoltan haltak meg ugyanazon betegségben. Nő miatt, szerelemből.”¹ Első Álmos öngyilkos lesz, hogy elnyerje Evelin szerelmét, majd mikor a nő kéri, hogy térjen vissza, mert szereti, kiszáll koporsójából. A nőtlen, szomorú útitárs szintén az öngyilkosság gondolatával foglalkozik (*Az útitárs*, 1918). Pistoli attól fél, hogy három asszonya, akiket sorban a bolondok házába űzött, elpusztítják. Nagy szerelme, Maszkerádi kisasszony a halálba is öleli (*Napraforgó*, 1918).

Szindbád ötödik útja a halálhoz vezet, egy fiatal virágáruslányhoz, aki öngyilkos lesz (*Szindbád útja a halálnál*, 1919). Szindbád szerelmi kalandjai végeztével maga is öngyilkosságot követ el, hogy a temető kriptájában leljen nyugalmat, majd innen keresse fel egykori szerelmét (*Az éji látogató*, 1915). Máskor éppen öngyilkosságba készül szerelmét látogatja meg, aki azt akarja, hogy együtt haljanak meg. Egyébként ennek a novellának a címe – *Szökés a halálból*, 1915 – tér vissza az Arabs Szürkéből a hullaház felé ballagó Józsiás úr kérdésében.

Néhány év elteltével ismét a korábbi színhelyen vagyunk. *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1927). Pusztán a cím olvasása is felidézheti az

utolsó vacsorát, Jézus elárulását, halálát. A halál ezúttal nem fiatal embert ér utol, bár a korosodó ezredesnek egy fiatal újságíró kellene párbajban agyonlőnie. Azt követhetjük nyomon, ahogyan a sebezhetetlen párbajhős szerepet cserél leendő áldozatával. Az erős szerepének cseréje a gyengével, a túlélő a halálraítélttel hatalmas lélektani távolság szokatlan irányú áthidalása. Elkerülhetetlenül az eredeti szerep megtagadását jelenti. A meghasonlásról, a nem vállalásról árulkodik, amint az ezredes vezeklésről beszél, bár ő maga „*igazán ártatlan*”. Az mond ilyet, aki lelke mélyén kételkedik büntelenségében, aki tart lelkiismeretétől, szorong valamiféle megfoghatatlan felelősségre vonástól.

A szerepcsere a másik szokásainak, viselkedésmintáinak, helyzetének képzeletbeli átvételén keresztül azonosulást tételez fel. Nem ritka, hogy az agresszor elleni védekezésékként öltözéke, modora, szokásai átvételével próbáljuk elnyerni kegyét. Az ezredes ennek fordítottját éli át: az agresszor azonosul a neki kiszolgáltattal. Csakhogy e végletekig polarizált páros viszonyban a tétje egyikük élete. Az azonosulásnak maximális az ára. Az eredetileg másakra irányuló agressziót önmaga ellen fordítja; azaz az öngyilkosság egy fajtáját készíti elő.

Többnek, értékesebbnek megszerzésére-fogyasztására nem alkalmasan, saját halotti torán kebelezi magába az életet. Azonosulásának is ez az elemi megélés- és kifejezésforma a legplasztikusabb módja: ugyanazon a helyen, ahol a másik szokta, ugyanazt fogadja be a testébe. Civilizatorikus jelentősége sokatmondó, hiszen ugyanazzal a „nyelvel”, mint a kannibalizmus ellentétes tartalmat közöl. Úgy szerel le valakit, úgy teszi tulajdonságait, tapasztalatait magáévá, hogy nem őt eszi meg (pusztítja el), hanem magát adja fel, és ezzel együtt annak a körnek a normáit árulja el, amelyhez maga is tartozott. Noha az ezredes a hosszú elbeszélés első sorától az utolsó szivarra gyűjtásig mindig jelen volt, az író teljesen megfoszt attól, hogy küzdelmében és halálában részt vállalhassunk. Már csak a kocsmába estefelé betévedő egyik hullaszállító kocsis melleleg odavetett szavaiból mint idegen tárgyról, szó szerint holt testről hallhatunk róla.

Krúdy feltűnően, nála szokatlan módon könnyörtelen hősével, és éppen egy olyan művében, amelyik drámai feszültségével is kiemelkedik eddigi munkásságából. A nevében és legjellegzetesebb kellékeiben ismétlődő színhely, a – most áttételesen öngyilkos – halál és a büntudat-szorongás ismétlődő motívumaival szintén felhívja magára a figyelmet. Tovább fokozza ezt, hogy Krúdy, aki hőse minden rezdülése mögöttes tartományát bámulatosan feltérképezte, egy ponton fogódzó nélkül hagy. A Kaszinó embertelen és anakronisztikus szellemisége szerint élő parazita ezredes már régóta rászolgált az ítéletre, és végrehajtásához koráb-

ban sem hiányzott a megfelelő alkalom. Miért éppen most tört pálcát felette az író?

Ha a mű nem ad választ, rajta kívül kell próbálkoznunk. Kutató tekintetünk megakadhat az ezredes „*őszülő bajszán*”, amelyent fényképei tanúsága szerint élete delelőjén Krúdy is viselt. Az író szintén többször párbajozott, nagy barátja volt az ételeknek-italoknak, és jó néhányszor megfordult az egykori Arabs Szürkében az Üllői úton. Ezek azonban pusztán külsődleges elemek. Mélyebbre visz annak ismerete, hogy az író mindössze néhány hónappal első összeroppanása, közelgő halálának első megrázó támadása után és a második előtt vetette papírra művét. Méltán láthatjuk tehát benne a súlyos állapotával járó – ráadásul kétségbeejtő anyagi gondokkal megtétezett – közérzés nagysodrású projekcióját. Feltevésünket erősíti a majdnem ötvenéves írónak ugyanebből az időszakból származó vallomása, amelyben kritikus fiatal éveire emlékezve megjegyzi: „*Érdekes, hogy abban az időben soha sem gondoltam az öngyilkosságra, mint későbbi életemben annyiszor*” (50. Karácsony, 1928).² A már korábban is felmerülő öngyilkossági gondolatoknak tehát most lett akkora feszítő erejük, hogy rövid időn belül közvetlen személyes vallomásra és az ördögűzés leghatásosabb módjára serkentik. Eltávolításra alkotással.

Az ezredes nem most halt volna meg, és halálba tartó alakja nem lett volna ilyen árnyalt és súlyos formába öntve, ha Krúdy nem éppen most fáradt volna halálosan bele az életbe. Krúdy egyszerre érezhette közelinek és távolinak teremtményét. A benne élő ezredest ki akarta írni-űzni magából. Azt az együttérzést, megbékélést, amelyet hőse végzetes azonosulásában nem tudott ellenfelétől megtagadni, ő tökéletesen megtagadta hősetől. Lenyűgöző okkal és joggal tehette is, mert alkotóereje a halál szorításában is megsemmisít közöttük minden biológiai-alkati hasonlóságot.

Újfént tanúságát adta, hogy művészként most is, továbbra is a kommunikáció egyik legértékesebb és bizonyosan legsokrétűbb formájának létrehozására képes, szemben azzal, aki csak egyetlen hiteles és bensőséges módon: az evéssel tud kommunikálni. Egy újabb nagyhatású üzenetet képes útnak indítani életről és halálról, szemben azzal, aki mindaddig, amíg az Arabs Szürkébe be nem tért „*legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és halál dolgai felett, mint egy bástya a sakkjátékban...*”³ Ha igaz is, hogy az ételmaradékokkal, az állott és kozmás ízzel „*lefelé csúszik egy másik élet pogányabb örömei, az alantasabb létforma örömei felé*”⁴, intellektusa addig se szárnyalt magasan fölötte.

Az Arabs Szürke másik vendége, az áldozatul kiszemelt fiatalember csak futólag bukkan fel. De ez is elég, hogy felfedezzük: kora, foglalko-

zása, megjelenése, ruházata, egész viselkedése Józsiásra emlékeztet. Krúdy azonban nem éri be ennyivel. Mielőtt az ezredes utolsó óráit megírta, elbeszélte a történetet a fiatal újságíró szempontjából is. Így tudjuk meg, hogyan sikerült *A hírlapíró és a halál* (1927) hőségének valóban megszöknie a halál elől, aminek titka Józsiást is annyira izgatta. Az ezredes és az újságíró párosa távoli, de most már makacs asszociációt ébreszt: ez is egyfajta találkozás egy fiatalemberrel.

A többszörösen ismétlődő motívumoknak a sűrűszövésszerű hálózata pedig rendkívül erős élménygócra utal. Ezen belül az ikerelbeszélések szembeszökően eltérnek. *A hírlapíró és a halál* híven követi az említett műveket abban, hogy a halál közelében ott a szerelem, nem így az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. Viszont olyan középponti helyet foglal el benne az evés, amire az eddig figyelembe vett művek nem adtak példát. A mindent be- és kitöltő evés a lappangó büntudat és a halál árnyékában.

2.

Az ezredesnek az Arabs Szürkében tett látogatása táján az író ugyancsak körüljárta a vonatkozó lehetőségeket. A nagy étvágyú Tiroli különböző betegségeket vesz meg pénzért, hogy így hárítsa el azokat, mígnem rettenetes görcsök között belehal egy megvásárolt gyomorbetegbe (*Az ember, aki mustármag volt*, 1926). Az ötvenéves Dominó úr már csak álmában képes elfogyasztani mindazt, amit korábban, amikor még nem tudta, hogy „gyomra, veséje, epéje és főleg szíve is van” (*Magányos ember álma*, 1928).⁵ A rövid időn belül immár többször is kórházi-szanatóriumi ágyhoz láncolt, mozdulatlanságra kárhoztatott, féloldali szélütéssel is sújtott író három évvel ezelőtt még hetykén vallotta: „...nem voltam mértékletes, mert ennek nem éreztem sohasem szükségét. Kehelyből, női szájból ittam...” (*A 47-i esztendő dicsérete*, 1925).⁶

Szortiment, a gyomorbeteg szerkesztő egyszer alaposan kirúg a hámból, többfogásos – nem kimondottan diétás – villásreggelit eszik. Éjjel frakkba öltözik és szíven lövi magát (*Böske, vagy a szerkesztőség pesztonkája*, 1926). De a délelőtt és az éjjel között valami történik délután is. Szortiment fájós lábát áztatja, amikor egy csinos kisasszony érkezik a szerkesztőségbe, ő azonban társaitól eltérően lemondani kényszerül, hogy neki is az ölébe üljön, és a nőt a fiatal beszélyíró gondjaira bízza. A nemi motívum ismét felbukkan; így az evés, a szerelem (illetve a képtelenség rájuk) és a halál egyszerre adnak egymásnak találkozót. Szortiment hosszú villásreggelije közben megfigyeli, hogy az egyik vendég „megfordította a húst, hogy alulról is szemügyre vehesse éhes szemeivel, mint ahogy egy

nőszemélyt szokás megnézni tetőtől-talpig”.⁷ És baljós jel, hogy ettől Szoriment étvágya megy el.

Egy másik elbeszélés hőse azon medítál, hogy a gomba „*íze a férfi és a nő íze, aki már túlesett az első fiatalságon*”, valamint hogy a káposztának a „*szívgyökerei fiatal korukban vetélkednek az első szerelem ízeivel*” (A kidobott vendég, 1927).⁸ A „*csókokban és csóktevésben nagy mester*” Szindbád elmeséli, hogy egyszer látott egy embert, „*aki a fehér mellényére esett paradicsomfoltot az evőkéssel ügyesen levette, azután a szájába vette (...) ez az ember az utolsó cseppig, legkisebb porcikájáig ki tudja élvezni az élet örömeit. Az ilyen férfi (...) minden vőlegényi napnak megtalálja a maga üdvösségét (...) Az ilyen kanalas ember mindig talál valamely izgalmasságot a házasságban...*” (Útnak, szónak, házasságról való tanácskozásnak nincs vége, 1925).⁹

Az érett Krúdy számos hősnél a nemi éhség kétségkívül nem pusztán metafora; a száj, a nyelv és a velük kapcsolatos asszociációk hangsúlyos szerepe szerint a szerelem is mindenekelőtt bekebelezés, magábaszívás, lenyelés. Az öreg Rimaszombati a csokolódzásról tartott terjedelmes értekezésében többek között megállapítja, hogy „*Bizonyos szájak csokolódzásra születtek (...) Szívják, szívják egymást az ajkak, amíg néha a vér is kicsordul, amit a legédesebbnek mondanak meleg állapotban (...) Teszem azt, megunná a nyelv, hogy mindig csak az ajkak felől jövő ízeket, nedvet vegye át (...) Azt mondják, hogy a nyelvnek nincs szeme, és csak vak-tában indul el kalandjaira. Dehogyan nincs szeme a nyelvnek!*” (Zöld ász, 1930).¹⁰

E képek felidéznek egy másik Krúdy-teremtmény gondolatait, amelyeket a közelébe lépő nő cipősarkának kopogása indít el: „*Megszabadítaná egy erős férfikar a gyenge sarkokat a jól fejlett bokáktól, amelyek úgy duzzadtak, mint a lábszárnak ajkai, bizonyosan beszélni is tudtak (...) a férfikézhez (...) A lábaknak külön nyelvük van (...) Nincs szemük a lábaknak, de sohasem tévesztik el az utat (...) végigszaglásszák, végigsimogatják egymást (...) és elválnak egymástól búcsúcsókkal ...*” (Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban, 1921)¹¹ A szerelmesek szájakká és nyelvekké váló lábai az érzékelés legbensőségesebb, egyszersmind legmegbízhatóbb formáiként jelennek meg, amelyek a látás, tapintás, szaglás funkcióit is ellátják.

Az emberi csecsemő fejlődésének jellegzetes szakasza az orális fázis, amelyben a táplálékon túl a legkülönbözőbb tárgyak és testrészek szájbavételével, érzékelő-mozgásos megragadásával a száj kitüntetett tájékozódási- és élvezetforrás. Freud értelmezésében a nemi libidó elsődleges terepe. A felnőtténél azután alárendelt részként beleszerveződik a szexuális készletrendszerbe. Kivéve, ha valamilyen kóros zavar ezen

a korai szinten rögzíti a fejlődést, illetve ha súlyosabb testi-lelki sérülések, betegségek, elöregedés hatására regresszió következik be. Ekkor ismét az orális gyönyörszerzés válik egyeduralmukodóvá. Így térhet be Ilondai egy kiskocsmába, zsebében egykori szerelmei leveleivel, hogy valamilyen étel alakjában – jelképes kannibalizmussal – megegye és végleg elfelejtse a hozzá valaha közelálló nőket. Most Szekond Irma van soron:

„... volt valami fűszere szegény Irmának, amely fűszert a malacpörköltben szokott érezni az ember. Kis csontjai voltak, de csak térdig volt karcsú lába, mert azután már a zsírok és húсок következtek (...) Szeretném tehát, ha a csontosabb darabokat válogatná ki a részemre a pörköltből ...” (*Előhang egy kispörköltöz, 1931*).¹²

Még a legbeszűkültebb, legtehetetlenebb figuráknak sem csak az évésen jár az eszük. Evésük-ivásuk sorozatos pótcselekvés, és gondolataikat át meg átszövi, nemegyszer gerjeszti a szimbolikus nemi pótkielégülés. A „gyomornovellák” azért is „*az élet igazi álmairól való elbeszélések*”, mert nemcsak „*az evésről, emésztésről, borról, betegségről*” szólnak (*Egy könyv margójára, 1932*).¹³

Visszapillantva, az ezredes történetét sem véljük olyannyira deszexualizálnak, amennyire a szöveg szó szerint mutatta. A halál közelségét érző ezredesre rátörő farkaséhség frenetikus rohamai és pillanatnyi kielégülésük a nemi ösztön paroxizmális fellövellésének és időleges kihunyásának az ívét mintázzák. A nagytermészetű ezredes bizonyára úgy vethette rá magát korábban a nőkre és úgy fogyasztotta el őket, ahogy most az ételeket-italokat. A legkevésbé sem blaszfémikus, hogy az elbeszélés címe által nyomban felidézett utolsó vacsora most kiegészül két további, frissebb keletű képsorral: *Az utolsó tangó Párizsban* és *A nagy zabálás*.

A kört gondosan bezárta az író. Ha szerelem és öngyilkosság, illetve gyilkossági szándék átbillenése öngyilkosságba oly mélységesen az emberi lélek lehetőségei, mint hőseinél, úgy szerelem és gyilkos agresszió, szerelem és halál képei nem kevésbé összefolyhatnak. Horváth kisasszonyhoz írt levelének tanúsága szerint ezt már Rezeda Kázmér is pontosan tudta: „*Régi Werndl-féle fegyver megtöltve fekszik díványomon, csak azt sajnálom, hogy csúnya lesz a póz, amidőn lábam ujjával meghúzom a ravaszt (...)* Olykor éjszaka gyilkosságra gondoltam a látott nők miatt. Ilyenkor voltam a legboldogabb. A kést a bal szembe eresztem, ameddig csak lehet. A pisztolyból a golyót a két szem közé küldöm. Kemény öklömmel a gyomrára és az orra irányítom a célzást. Vagy kardpárbaj lesz az ismeretlen nők ismeretlen férfiaival (...) Gyilkosság, halál, valakit megölni (...) orrot leharapni, fület letépni, fogsort széjjelzúzni” (*A vörös postakocsi*).¹⁴

Abban a világban, ahol az egyik hős, Álmos Andor „... a nyírségi kurtanemes szívesen felhasította volna a mellét, hogy Rizujlett kibuzgó vérében áztassa meg csodálatos kis lábát”, természetes, hogy a másik hős, Pistoli így ír szerelmének, Evelinnek: „A szerelmet, amelyet a gyilkosságtól csak egy keskeny mezsgye választ el, úgy nézegettem, mint valami mirákulumot.” (Napraforgó)¹⁵ És az esküvői társaság bemutatásában a főszerep ki másnak is juthatna, mint a temetésrendezőnek: „...a nők a belső hévtől kipirulnak, és csak az a csodálatos, hogy fehér ruhájukon át nem bújnak elő rejtett, nedves hajzataik, izgalmás bimbóik, vágyaik, epekedéseik, álmatlan éjszakáik. Sok szép halott telt volna ki a társaságból.” (Asszonyágok dője, 1919)¹⁶

De a szerelmesek maguk sem idegenkedhetnek e nézőponttól, hiszen a temető a párok kedvelt helye. Csókolódzás előtt a férfinak fel is ötlük, hogy „A halál és a szerelem nagy rokonságát leginkább akkor tudhatjuk meg, ha elhagyott temetőben nővel sétálgatunk.” (Valakit elvisz az ördög, 1928)¹⁷ Az intim aktushoz egy másik hős egy kriptába viszi szerelmét, aki azért tiltakozik, mert „...nem is gyóntam és meg sem áldoztam (...) ki tudja, hátha meghalok azután?” (Az útítárs)¹⁸ És Vak Béla – akinek cseppet sem mellelesleg a szerelmi mámor alkalmával szeme „halott színű” lesz – előtt „...már alig volt (...) valamely titok, amely a holtakat az élőktől elválasztja (...), nemegyszer érzett gyöngéd szerelmet a fehér sírkövek alatt nyugvó, fiatal nők iránt ...” (Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban).¹⁹

3.

Bár a nekroflíába átszapó állapot csak ezt a Krúdy-alakot jellemzi, kóros torzulatok másoknál is szemünkbe tűnnek. Az ezredes sír felé tartó útján az egyensúly elvesztésére, a szorongató erők súlyára az orális regresszióval együtt a hasonszenvi mágia felülkerekedése figyelmeztet. Ennek következtében eljárása-szemléletmódja a kisgyerekek, a primitívek és némely elmebetegek színvonalára épül le. Nyilvánvaló az is, hogy Tirolinál sincs rendben minden akkor sem, amikor még teljesen egészségesnek tartja magát. „Az étvágy az emberben, Tiroli felfogása szerint, egy másik embert jelképez, aki mindig velünk jár, mindenhová elkísér, helyet foglal asztalunknál...” (Az ember, aki mustármag volt).²⁰

Személyisége megkettőzésével Étvágy úrnak hívja ezt a másik lényt. E hősöktől hallucinációk, téveszmék sem esnek távol. „Gyilkosok vesznek körül. Isten kegyelmezzen nekik. A kutyahangú ember az emeleten üvölni kezdett” – vetette papírra, igaz nem az egyik Krúdy-figura, hanem az író maga (1929. július 8. naplójegyzet),²¹ amikor 51 évesen

idegei is felmondták a szolgálatot. „... minden bűnömért vezeklek, amit valaha az életben elkövettem (...) olyan elmeháborodottnak érzem magam, akit kénye-kedve szerint dobál, labdáz az örület hulláma (...) A megvetett halál megváltásként terjeszti felém a karját”²² – vallotta, ezúttal nem az író maga, hanem a hozzá hasonlóan magas, megtört és lesóványodott Galgóczi a Zöld ászban.

Az ital rabja, Galgóczi úgy érzi, mintha „mindene, amit az ember magáénak mondhat” meghibbant volna. Vagyis mintha idegen erő működne benne. A történet végén testének egyik fele – amelyik éppen benn áll egy templomban – galambfehérre változik, a másik vörösbarna maradt. A személyiség ismét megkettőződik, a megváltott és a bűnös, e két szembenálló lény különválik és félreérthetetlenül meg is jelöltetik.

„A törvénykönyv tele van paragrafusokkal és büntetésekkel, valamelyik majd alkalmazható lesz Betegemberre, aki (...) valóban és komolyan bűnösnek érezte magát ... Törvényszéki tárgyalást tartottak felettem (...), miközben hajamnál fogva végighurcoltak néhányszor (...) a szobán (...) Ez a tanács testem bűneit kereste, mert büntudatom révén igenis rájöttem, hogy testileg sokat vétkeztem a fennálló erkölcsi törvények, de még a büntető törvénykönyv paragrafusai ellen is, amely szabályok éppen a nők és férfiak közötti érintkezést szabályozzák (...)

Meghalni! Meghalhatni!

Ez volt a leggyönyörűbb érzésem (...) szökevény módjára eltűnök mindenféle üldöztetés elől...” A lelkiismeretfurdalását, büntudatát idegen, irracionális hatalommá kivetítő Szindbád szól így a *Purgatórium*, a posztumusz mű különböző helyein.²³

Mintha a *Zöld ász* és Kafka *Perének* egyes passzusai folytatódnának; egyszersmind kórosan kinagyítva és felerősítve monomániásan azok a motívumok ismétlődnek, amelyekkel már az Arabs Szürkébe betérő fiatal Józsiás és utazásain a fiatal Szindbád is küszködött. Akinek ilyen purgatórium jutott, annak a pokol bugyraiban is mélyre, az eddig láthatóknál is mélyebbre kellett alászállnia. A nők és férfiak közötti kapcsolat mely szabályainak áthágására gondoljunk? Pusztán a női remények megcsalása és a rendszeres italozás kisztílú, banális és jellegtelen bűnök, aligha állnak arányban Krúdy méreteivel, a mardosó önváddal és végtelen szorongással.

„... én nemcsak férjed vagyok, de atyád is” – mondja a férfi az asszonynak (*Az arany meg az asszony*, 1913).²⁴ Frimet elmeséli szerelmének, hogyan csábította el idősebb rokona, a fülébe súgva, „...hogy már gyermekkorom óta gondol reám, és feleségül is venne, ha anyám beleegyezne (...) Végül még attól sem riadt vissza, hogy közölje velem: azt hiszi, ő az apám (...) Miután szerencsétlenségbe estem: jól megismertem férfi-roko-

naimat, testvéreimet, atyáimat (...) Láttam, mint veszik szemügyre gömbölyű tagjaimat (...) az est jöttével mindnyájan (...) előnyöket akartak élvezni” (Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban).²⁵

Szomjas úr N. N.-t vádolja, hogy lányát elcsábította. Bár N. N. fia a tettes, az apa oly erővel éli át fia helyzetét, hogy arra gondol, korábbi önmaga volt a lánnyal és fia az ő kamaszkori énjét folytatta. Ezt követően N. N. valóban beleszeret a lányba (N. N., 1920). Szindbád törvénytelen fiával betér egy fogadóba. A fogadósnőnek a fiúval egykorú lánya van Szindbádtól. Őt ez nemcsak nem tartja vissza, de egyenesen azért hozza ide fiát, hogy beleszeressen lányába, azután majd megmondja neki, hogy „... nem szabad szeretni, mert az ő testvére”. Miközben Szindbád a szolgálólánnyal tölti kedvét, a fiatalok meg is szeretik egymást, és a végén anyjuk nem is bánja, mert „A nők az ilyen dolgokban engedékenyek”. Eltávozóban Szindbád megkérdi fiától, miért nem udvarolt néha egy kicsit a fogadósnénak is? (Valamely szívhez szóló történet, 1925)²⁶ Egy másik útja elején Szindbád fia tünődve kérdezi apját: „Vajon melyik régi szeretőjének akar már megint elsózni?” (Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel, 1925)²⁷ és ismét egy másikban újra a kérdés: „Nem félt-e, hogy atyja ilyen bevezetés után majd valamelyik régi szeretője elvételére akarja rábírní?” (Az üveglopó, 1925)²⁸

Patkó Bandi egymás után csókolózik a két Régensburger lánnyal, majd hazaérkező anyjuk mellé ül. Miután ő a fiatalember nyakát csiklandozza, az megcsókolja arcát, amit ugyan szóbeli tiltakozás követ, de az asszony a férfi vállára hajtja a fejét (Valakit elvisz az ördög). A Zöld ász Galgócziának hallucinációjában két nő, egy tapasztalt öregasszony és lánya szaladnak fel a padlásra, Galgóczi feje fölé, ahonnan együtt rávizeznek. Szent Mihály beteg anyósa, „(régiszerelme, kedvese, mindene...)” hátát markolássza, élvezve, hogy „...még mindig asszony-színe volt a hátnak és a többi hozzátartozó részeknek”, miközben felesége a konyhában végzi dolgát. Az asszonynak semmi kifogása nem lenne, ha férje, mint szokás, egy feslettképzű nőszeméllyel csalná meg, de azt nem tudja elviselni, hogy a saját édesanyjával teszi ezt (Nézd meg az anyját, vedd el a lányát, 1932).²⁹

Akkor is személyes érintettségre kellene gyanakodnunk, ha nem tudnánk, hogy az író első házassága idején – egy kivételével – a most idézett művek megszületése előtt beleszeretett az egyik budapesti száloda igazgatójának feleségébe, majd lányába, akit később feleségül is vett. „Rózsám, te Álmodom, te valóra váltott messzi Csillagom, amely csüggedt, fáradt életem felett messze ragyogtál (...) te Reményem, aki mellettem voltál talán már akkor is, midőn öngyilkos kezet emeltem magamra (...) Te miattad maradtam életben ...” (1915. szeptember 1-ji

levél). „Mit tettél velem? Nem ismerek magamra (...) Szégyen az én koromban ennyire megbolondulni. De te vagy az első szerelmem ...” (1918. augusztus 24-i levél).³⁰

4.

Megrendítő kételkedésre érzéseinek tartósságában, legbensőségesebb kapcsolatai hitelességében, felelős emberi tartásában Krúdynak úgy is kellő oka lett volna, ha az anyához és lányához fűződő viszony nem ilyen gyorsan követte volna egymást; ha nagyobb megalázások és megrázkódtatások nélkül tudott volna első feleségétől (három gyermeke anyjától) elválni, illetve leendő felesége anyjával szakítani; nem utolsósorban, ha új házasságán viszonylag hamarosan nem jelentkezték volna – első házasságára sokban emlékeztető – súlyos törések.

De a vérfertőzés több perspektívából feltoluló képzetek élete távolabbi éveibe nyúlnak vissza. „Istenem, hogy hasonlít apjához! – mondták a nők, akiknek egykor udvaroltam. Az apámra – az úrra, gavallérra, a nagyszerűre – olyan büszke voltam lányos házaknál, mintha az apámon kívül több férfi nem is lett volna a világon. Minden nő előbb volt szerelmes belé...” (Önéletrajz II, 1913).³¹

Lehetetlen nem gondolnunk a nők között a legfontosabbra: az író édesanyjára is. Egyúttal – most a feltűnően éles kontraszt miatt – felötlenek egy másik író apjához írott sorai: „Már pusztá testiséged is nyomasztott (...) Én sovány, gyöngye, vézna voltam, Te erős, nagy, terebélyes (...) az zárja el tőlem a házasságot, hogy ez épp a Te legsajátabb területed.”

Az író nevét – a munkásságát Krúdyétól elválasztó hatalmas különbségek ellenére egy lényeges ponton való találkozás miatt – egyszer már említettük: Kafkának hívják.³² Nőkkel való kapcsolatának súlyos zavarait apja benne kialakuló képétől elválaszthatatlan szorongásos neurozisére vezeti vissza.

Krúdy viszont – alaki hasonlóság és modellkövető azonosulás folytán – a legkevésbé sem szenvedett attól, hogy úgy érzi, apja megelőzte őt. Sőt, ez szabadította meg gátlásaitól – ha voltak ilyenek. Mintha személyében a bálványozott apa cselekedne. És ha ifjúkorát maga mögött hagyva elmaradtak is azok a nők, akiknél apja nyomdokait követhette, e kötődés mintája reprodukálható ellentétes irányból is: anyához és lányához, netán lányaihoz, egymás után fűződő kapcsolattal. Ezért is találunk visszhangra benne ifjúkora atyai – a kifejezés nem frázis: „minden férfi-barátom neki köszönhettem – előbb ismerte őt” – jó barátjának szavai: „– Egyetlen nőbe kell az igazi férfinak szerelmesnek lenni. Egyetlenegybe – mégpedig a törvényes feleségébe (...) A többi nőt csak akkor szeretheti,

ha egy és más rokon vonást, némi hasonlatosságot (...) felfedez (...) Így tehát igen gyakori eset, hogy az okos ember szereti az anyósát, szereti felesége nőtestvéreit...” (Krúdy Gyula látogatásai, 1930).³³

Hiába azonban hetykesség és kérkedés, az alkalmanként feltörő és – jórészt alkohol segítségével – elfojtott szorongás, büntudat, illetve velejárói és következményei végül kóros állapotba torkollottak. Egyszerre töltötték be a magán- és az alkotószemélyiség tudatát. A lelki vasegészség látszata mögül előtűntek az egyértelműen patológikus jegyek. Orvosi szakvéleményből azt is tudjuk, hogy a testi vasegészség szintén látszat volt. Krúdynak „...szervi szívbaja volt, súlyos kéthegyű billentyű elégtelenség és szűkület, ami egész életén keresztül, fizikális szempontból hendikepet jelentett neki.”³⁴

Jóval betegsége megnyilvánulása előtt is kaphatott jelzéseket, amelyek meglehet, a pesti éjszakák daliás alakja nem, de a mindenre szuperérzékeny művész igen pontosan feldolgozott. „Maga talán már tudja, hogy a szívem már rossz, mint az ócska vekker? Kihagyogat, egyetlenül jár, fulladozik, liheg, s néha igen nagyokat kell lélegzenem, hogy tovább bírjam...” – mondja Pistoli közvetlenül halála (Maszkerádi kisaszony halálos csókja) előtt (Napraforgó).³⁵

A vizsgált motívumok nem a romantikus szerepjátszás kellékei voltak – ezzel legfeljebb Krúdy nyugtathatta volna magát egy ideig –, hanem a halálos bűnnel és halálos betegséggel tartósan együttélő, azoknak kiszolgáltatott író legvalóságosabb készítetési jelentek meg bennük. Ezért nem tud megírásuk, kiírásuk ellenére sem szabadulni tőlük. És ugyanezért képtelenség arra gondolni, hogy műveit a nagyobb hatás kedvéért vonta be csillogó freudista mázzal. Eltekintve attól, hogy szerelem és halál társas viszonyára vonatkozó gondolatait Freud később (1920) publikálta, mint idézett művei egy részét Krúdy, semmi jele, hogy a pszichoanalízis megalapítója munkáinak odaadó tanulmányozója lett volna.

Amit ismerhetett a pszichoanalízisből, jobbra társaságban hallhatta, illetve Ferenczi Sándorral való személyes találkozásából kaphatta. Freud közeli munkatársa Krúdy második felesége családjának, illetve kórházi belgyógyászának régi ismerőse volt, és az író súlyos betegségét követően ő is megpróbált – egyébként nem sok sikerrel – javítani állapotán.³⁶ De ha Ferenczivel Krúdy már korábban is eszmét cserélt volna a lelki élet rejtelméről, akkor is csak megerősíthette, ám nem vezette volna új utakra abban, ahogyan az őt – láttuk miért – foglalkoztató pszichológiai alapkérdéseket műveiben kezelte. Krúdy is azon művészek közé tartozott, aki szuverén látomásában érzékeltetni tudott olyan történéseket, összefüggéseket, amelyeket párhuzamosan a pszichoanalízis más természetű hatósugara is átvilágítani törekedett.³⁷

A reflektorfénybe állított tényezők – nemhiába esett rájuk az Arabs Szürkéből oly jó kilátás – elengedhetetlen elemei az életmű megértésének. Krúdyt a lelki élete mélyéről felszakadó affinitások irányították olyan hősök és helyzetek megteremtésére, amelyekkel az őt szülő köznemességben, kora széteső, értékvesztett világában való kiábrándultságáról, illetve ambivalenciájáról rá és csak rá jellemző módon adott számot.

Egyszersmind a hősökben és helyzetekben rejlő mélyrétegek következménye, hogy a *condition humaine* oly maradandóan szólal meg bennünk. Persze, ami egy meghatározott kor néhány évtizedéhez vagy évszázadához kevésbé köthető, az sem időtlenül örök; csak más léptékegységre kell váltanunk. Egészen a történelem előtti időkig kell visszamennünk, amikor kannibalizmus, emberáldozat, incesztuózus kapcsolatok, drámai szembekerülés a halállal és a bűnnel, az élet, a szerelem, az erő mulandóságára való rádöbbenés, a szorongás elidegenítő kivetítése és azt levezető kultuszok, a visszahozhatatlan megörökítése és az első műalkotások minden valószínűség szerint összefonódtak. Akárcsak az állatáldozat az ezt követő torral, vad szeretkezésekbe torkolló orgiával, amik a természeti népeknél a rituális táncokhoz, a görögöknél a fallikus körmenetekhez, misztériumjátékokhoz és végül az orgiasztikus zárójelenetet, valamint a hős halálát és feltámasztását magába foglaló ősdramához vezettek.³⁸

Voltaképpen két egymásbaillő elbeszélést olvastunk. Az *Utolsó szivar...*-t és Krúdy sok más novellájából, regényéből, élete dokumentumaiból munkásságán-életén átívelő elbeszélést. Ha „minden elbeszélés gyászjelentés lehet abban az értelemben, hogy az a retrospektív tudás, amit keres, ami utána megszületik, a befejezés, az emberi élet befejezése után következik”³⁹, úgy mit mondjunk ezúttal? Brooks az elbeszélés alapjának tartja a szüzsé és a fabula ismétlését és párhuzamba állítja a Freud által leírt ismétlési kényszerrel. Az elbeszélésben az ismétlődő elemek teremtenek kapcsolatot a különböző mozzanatok között. Az ismétlés visszatérés. (Más irányú összefüggésekről lásd *Az ismétlés formáinak* című tanulmányt kötetünkben.)

Felötlenek Freud szavai arról, hogy a páciens úgy érzi, mintha démoni hatalom kezében lenne, végzetszerűen alávetve „ugyanazon dolgok örökös visszatérésének.” És a végcél a halál, mondanám Krúdyval: az utolsó szivar utáni állapot. De addig ott vannak az elbeszélés ismétlései, az ezredes és az újságíró viselkedése és szokásai, valamint az ikerelbeszélés (A hírlapíró...) elemei között, a végkifejlet késleltetése az evés részletezésével, az örömeelv közvetlen szolgálatában álló kitérővel, amely mégis baljós előjeleivel fokozva a feszültséget esztétikai kielégülést kínál az olvasónak. És ugyancsak variációs ismétlés mozzanatai kötik össze

az említett másik nagy elbeszélést, amelyben a cselekményt a késleltetés, a kitérő, a szál elvesztésének megannyi elemén túl az a kerülőút nyújtja meg jócskán, hogy hiába fejeződik be a hős halálával az egyik mű; ez csak a narratívum egy epizódja, hogy a hasonló következőben a hős útját újratekerve egy másik rugaszkodjon neki. Azért is olyan megrendítő, ahogyan nemiség, halál, étvágy, büntudat-szorongás ismétlődő motívumait Krúdy meg-megújuló képekbe rendezi, mert pszichológiai mélységei történeti mélységekből táplálkoznak. A kultúrateremtés részeként a művészet alighanem legősiabb forrásából merítenek.

JEGYZETEK

A tanulmány az IRODALOMTÖRTÉNET 1979/2. számában megjelent munka – amelynek részleges kiindulópontját *A novellaelemzés új módszerei* (ed. Hankiss Elemér, Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971) című kötetben megjelent elemzésem egyik egysége alkotta – kissé bővített változata.

¹ Krúdy Gyula: *Nyolc regény*. Budapest: Szépirodalmi. 1975. 206.

² Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Budapest: Szépirodalmi. 1975. 236.

³ Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. Elbeszélések. Budapest: Szépirodalmi. 1965. I. 286.

⁴ Mérei Ferenc: *Azonosítás és szerepcseré az Arabs Szürkében*. In: *Művészetpszichológia*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó. 1986. 86.

⁵ Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. I. 340.

⁶ Krúdy Gyula: *Vallomás*. Budapest: Magvető. 1963. 142–143.

⁷ Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. I. 99.

⁸ Uo. 170., 173.

⁹ Krúdy Gyula: *Szindbád*. Budapest: Szépirodalmi. 1975. 426–427.

¹⁰ Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. I. 601.

¹¹ Krúdy Gyula: *Mákvirágok kertje*. Budapest: Szépirodalmi. 1961. 419, 440–441.

¹² Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. II. 41.

¹³ Krúdy Zsuzsa: I. m. 302.

¹⁴ Krúdy Gyula: *Nyolc regény*. I. m. 168–170.

¹⁵ Uo. 302., 373.

¹⁶ Uo. 545.

¹⁷ Uo. 1010.

¹⁸ Uo. 510.

¹⁹ Krúdy Gyula: *Mákvirágok kertje*. I. m. 278., 280.

²⁰ Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. I. 142.

²¹ Krúdy Zsuzsa: I. m. 250.

²² Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. I. 604.

²³ Krúdy Gyula: *Szindbád*. I. m. 746., 750–751., 752–753., 743., 737.

²⁴ Krúdy Gyula: *Az arany meg az asszony*. Budapest: Szépirodalmi. 1954. 7.

²⁵ Krúdy Gyula: *Mákvirágok kertje*. I. m. 301., 309.

²⁶ Krúdy Gyula: *Szindbád*. I. m. 349.

²⁷ Uo. 440.

²⁸ Uo. 470.

- ²⁹ Krúdy Gyula: *Utolsó...* I. m. II. 162.
- ³⁰ Krúdy Zsuzsa: I. m. 18., 24.
- ³¹ Krúdy Gyula: *Vallomás*. I. m. 10–11.
- ³² Kafka, F.: *Levél apámhoz*. *Nagyvilág*, 1963/8 2. 241., 252.
- ³³ Krúdy Gyula: *Vallomás*. I. m. 239.
- ³⁴ Tóbiás Áron (ed.): *Krúdy világa*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 1964. 570–571.
- ³⁵ Krúdy Gyula: *Nyolc regény*. I. m. 381.
- ³⁶ Krúdy Zsuzsa: I. m. 216., *Krúdy világa*. I. m. 664.
- ³⁷ A tematikai és szemléleti rokonságok, illetve megfelelések egyetemesebb háttéréről és viszonyáról lásd Halász László: *Irodalompszichológiai vizsgálatok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 1971., (illetve *Irodalom és pszichoanalízis*. Helikon. 1963. 12. 3.), valamint *Az olvasás: nyomozás és felfedezés*. Budapest: Gondolat. 1983, továbbá *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1996 megfelelő fejezeteit.
- ³⁸ Vö. Zolnay Vilmos: *Pokoljárás*. Budapest: Magvető. 1983.
- ³⁹ Brooks, P.: *Freud metanarratívája: az elbeszélő szövegek egy modellje*. In: Bókay Antal és Erős Ferenc (eds.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest: Filum. 1998. 354.